

مروری بر آثار مرجع فارسی در حوزه نسخه های خطی

الهه روحی دل

Email: erohi20@yahoo.com

کارشناس ارشد نسخه های خطی(دانشگاه تهران)

چکیده:

نسخه های خطی به عنوان میراث فرهنگی گذشتگان حاوی اطلاعات وسیعی در حوزه های مختلف علوم بوده و بخش مهمی از تاریخ کتاب و کتابداری را به خود اختصاص داده است، لذا توجه محتوایی به این مجموعه ها از اهم وظایف کتابداران و محققان است. در تحقیق حاضر آثار مرجع فارسی در حوزه مربوطه بررسی شده و برای نخستین بار، مراجع مرتبط با نسخ خطی با تقسیمات مرجع شناسی دسته بندی و بررسی شده است. نتایج تحقیق نشان دهنده کمبود جدی منابع مرجع در زمینه های دایره المعارف، واژه نامه، اصطلاحنامه، زندگینامه و... در این حوزه موضوعی است. **کلید واژه ها:** نسخه های خطی، مرجع شناسی.

مقدمه

دانش پژوهان و محققان جملگی بر این باورند که پژوهشگران باید ابزار پژوهش را بشناسند تا بتوانند به گنجینه های گذشته و حال دانش بشری در کتابخانه ها و مراکز اسناد دسترسی پیدا کنند و این گنجینه ها را پشتوانه کار علمی خود ساخته متناسب با دنیای شتابزده علم حرکت کنند. (استعلامی، ۱۳۷۵، ص ۷)

یکی از مهمترین دوران تاریخ کتابداری در ایران و جهان دوره نسخه های خطی و کتابت قبل از اختراع صنعت چاپ می باشد. این دوره بیش از چند قرن از تاریخ کتاب و کتابداری در ایران و جهان را بخود اختصاص داده است. حجم و اهمیت مجموعه های خطی در ایران بقدری است که توجه مستشرقان و محققان بسیاری را در داخل و خارج از کشور بخود معطوف داشته است. اهمیت این مجموعه ها نه تنها در شکل ظاهری و آرایه های هنری آنها، بلکه در محتوا و شناخت سیر تاریخی علوم اسلامی و شرقی است.

از آنجا که این آثار همیشه به عنوان آثار کمیاب و نفیس در نظر گرفته شده دور از دسترس و در بسیاری از موارد محبوس مانده و جز استفاده کنندگان خاص نتوانستند بر این آثار دسترسی پیدا کنند، به همین دلیل وجود فهرستها و کتابشناسی ها جهت آشنایی با آثار موجود در کتابخانه های ایران و جهان و شناخت گستردگی حوزه های مختلف علوم در اسلام و ایران امری ضروری و حیاتی بوده و از سالهای گذشته فهرستهای مختلف در زمینه معرفی نسخه های خطی مراکز نوشته شده است. اما با دید کتابداری امروز و تقسیم بندی آثار مرجع می توان گفت آثار مرجع در حوزه نسخ خطی محدود و در مواردی ضعیف است.

با رشد فهرست نویسی نسخ خطی در سالهای اخیر و توجه ناشران خاص به چاپ و تصحیح متون معرفی شده و همچنین توجه مجموعه داران و کتابخانه های بزرگ به معرفی آثار خود تا حدودی به زمینه های دیگر نسخ خطی توجه شده و آثاری در این زمینه بوجود آمده است.

در تحقیق حاضر ابتدا آثار مربوط به نسخه های خطی از طریق سایت کتابخانه ملی ایران، سی دی کتابخانه ملی، فهرستهای کتابخانه مرکزی دانشگاه، سایت کتابخانه مجلس و مرعشی نجفی، سایت کتابخانه آستان قدس رضوی و غیره بررسی شده و سپس کتابهای استخراج شده با توجه به دیدگاه مرجع شناسی و دسته بندی های ارائه شده بررسی گردید. در مجموع شش بخش کلی برای آثار مرجع شامل: کتابشناسی ها، واژه نامه ها، دستنامه ها و راهنماها، دایره المعارف، زندگی نامه ها و فهرستها در نظر گرفته شد و سپس با توجه به پوشش موضوعی و زمانی تقسیماتی در برخی از موضوعات ایجاد شد.

نتیجه این بررسی نشان‌دهنده رشد وسیع فهرست‌ها نسبت به دیگر آثار مرجع است و در برخی از موارد نیز مانند واژه‌نامه‌ها، دستنامه‌ها و زندگی‌نامه‌ها کمبودهایی وجود دارد که هر یک در جای خود بررسی خواهد شد.

کتابشناسی‌ها

کتابشناسی‌ها به بیانی ساده، سیاهه‌ها یا صورتی از نام و مشخصات مواد کتابی یا غیرکتابی است که به روش خاصی تنظیم می‌شود. چنین سیاهه‌ای محصول و نمودار فرایند کتابشناسی است. کتابشناسی به عنوان علم به معرفتی اطلاق می‌شود که موضوع بحث آن، همه جنبه‌های کیفی و کمی کتاب باشد. (مرادی، ۱۳۷۲، ص ۳۴) کتابشناسی‌ها به عنوان ابزار اصلی کتابشناختی در کنترل سیل اطلاعات و تعیین و شناخت کتابهای مورد نیاز نقش مهمی را ایفا می‌کنند. (مهرداد، ۱۳۷۱، ص ۱۷)

در حوزه نسخ خطی نیز مانند دیگر حوزه‌های علوم، ضرورت وجود کتابشناسی‌ها احساس می‌شود. کتابشناسی‌ها در این زمینه موضوعی با عنوان فهرست مشترک، کتابنامه و یا فهرستگان نیز معرفی شده اند. این کتابشناسی‌ها در مواردی جنبه فهرست هم دارند.

کتابشناسی‌ها در زمینه نسخ خطی از نظر مضمون و محتوا و گستره کار بیشتر به شکل کتابشناسی عمومی و موضوعی یا اختصاصی می‌باشند مانند:

- کتابشناسی فهرست‌های نسخه‌های خطی فارسی در کتابخانه‌های دنیا. ایرج افشار سیستانی. - تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۳۷، ۸ + ۸ ص

- کتابشناسی کتابشناسی‌های موضوعی. علی اکبر آقابخشی. - تهران: وزارت فرهنگ و آموزش عالی، مرکز اسناد و مدارک عالی، ۱۳۶۸، ۶۶ ص.

- کتابشناسی کتابهای خطی. مهدی بیانی. - تهران: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۳، [۱۰۸] ص

- نگرشی جامع بر جهان کتابشناسی‌های ایران. غلامحسین تسبیحی. - تبریز: نیما، ۱۳۶۵، ۲۰۶ ص.

- کتابشناسیها: (موضوعی و عمومی). مریم صدرالحفاظی. علی آقابخشی. - تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران، ۱۳۷۲، [۳۴۵] ص.

- فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان. احمد منزوی. - اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۳۶۲، ج ۶. تجدید چاپ جلد اول ۱۳۸۰.

کتابشناسی‌های اشاره‌شده جنبه عمومی دارند و بطور کامل و یا بخشی از آنها به نسخه‌های خطی اختصاص داده شده است. کتابشناسی‌های موضوعی نسخ خطی نیز عبارتند از:

موضوع: پزشکی

- کتابشناسی نسخ خطی پزشکی ایران. تنظیم و تدوین اکرم ارجح [ودیگرن]: زیر نظر رضاخانی جزینی. - تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۱، ۳۴۴ ص

موضوع: شیخ صدوق

- کتابشناسی نسخه‌های خطی آثار شیخ صدوق (ره) در ایران. - مریم تفضلی. - تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی استان یزد، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات کنگره بزرگداشت شهید صدوق (ره). ۱۳۸۱، ۴۸۱ ص

موضوع: قرآن

- کتابنامه بزرگ قرآن. محمد حسین بکایی. - تهران: نشر قبله، ۱۳۷۲، ج ۱.

- فهرستگان نسخه‌های خطی: ترجمه‌های فارسی قرآن کریم. علی صدراپی خویی و... - قم: سازمان اوقاف و امور خیریه. مرکز ترجمه قرآن مجید به زبانهای فارسی. ۱۳۸۲، ۸۱۸ ص.

- فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی علوم قرآنی در ایران. احمد منزوی. تهران: پیام آزادی. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی، ۱۳۷۸، ۲۱۴ ص.

- فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی علوم قرآنی در پاکستان. احمد منزوی. - تهران: پیام آزادی. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت امور فرهنگی، ۱۳۷۸، ۲۶۶ ص.

- گزیده‌ای از نسخ خطی قرآن کریم. - زیر نظر احمد مسجدجامعی، به کوشش خسرو طالب زاده. ترجمه مهدی افشار- تهران: موسسه فرهنگی پژوهشی چاپ و نشر نظر، ۱۳۷۷.

موضوع: حافظ

- فهرست نسخه‌های خطی و چاپی دیوان حافظ در هند. شریف حسین قاسمی. - دهلی نو: سفارت جمهوری اسلامی ایران. رایزنی فرهنگی، ۱۳۶۷، [۲۴۹] ص.

- نسخه‌های خطی حافظ (سده نهم). سلیم نیساری. - شیراز: مرکز حافظ‌شناسی، ۱۳۸۰، ۱۳۴ ص.

موضوع: شاهنامه

- کتابشناسی فردوسی: فهرست آثار و تحقیقات درباره فردوسی و شاهنامه. ایرج افشار سیستانی. - تهران انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۲، ۱۸، ۴۵۱ ص.

- شاهنامه های ایران. محمد باقر نجفی. - بن: سفارت جمهوری اسلامی ایران (بن)، ۱۳۷۶، ۶۴۵ ص.

- معرفی نسخه‌های شاهنامه فردوسی مورد استناد موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی در کار تصحیح علمی و انتقادی متن شاهنامه. - تهران: موسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۶۹. [۱۲۸] ص

موضوع: جغرافیا

- کتابشناسی جغرافیا: چاپی- خطی. صدیقه سلطانیفر تهران: مرکز اسناد و مدارک علمی، ۱۳۶۴، د، ۲۲۸ ص. موضوع: نجوم

- کتابشناسی نجوم (کتابهای خطی و چاپی). حجاب کمندی تبریز: مرکز تحقیقات ستاره‌شناسی و رصدخانه خواجه نصیرالدین طوسی، ۱۳۶۵، ۴۷ ص.

موضوع: ری

کتابشناسی موضوعی ری: چاپی و خطی، مقالات نشریه‌ها، اسناد و فرامین. اصغر قائدان؛ مهناز میریان تهران: رایزن، ۱۳۷۳، ۱۸۳ ص.

فهرست ها

با توجه به اینکه دستیابی به مواد سیاه شده در کتابشناسی و استفاده از آن به وجود فهرستگان بستگی دارد می‌توان فهرست را منعی دانست که تمام یا بخشی از مجموعه يك کتابخانه را منعکس می‌سازد. فهرست از نظر پاسخگویی به سئوالات مراجعان و گردآوری اطلاعات لازم از ابزار مهم کتابدار مرجع بشمار می‌آید. صرف نظر از شکل و نوع فهرستها، هدف عمده فهرست عبارت از توصیف و تحلیل موضوعی اثر، تعیین محل اثر در کتابخانه، و غیره است.

فهرستهای مجموعه‌های خطی در جهت دستیابی به نسخ و شناسایی آنها اهمیت فوق‌العاده‌ای دارند. تهیه این فهرستها نیاز به تخصص خاص نسخه‌شناسی و کتابشناسی دارد، از اینرو مردان و زنان دانشمندی در کار تهیه فهرستها قرار گرفتند که با شیوه نگارش آنها آشنا بودند، مانند: محمدتقی دانش‌پژوه، عبدالحسین حائری، بدی آتابای، ایرج افشار و... این فهرستها اکنون به بیش از ۴۰۰ جلد می‌رسد و شامل فهرستهای کتابخانه‌های بزرگ، عمومی و اختصاصی می‌باشد که متناسب با رشد مجموعه به تعداد مجلدات آنها نیز اضافه می‌شود. همچنین باید در نظر داشت که مجموعه میکروفیلیم‌های تهیه‌شده از روی نسخه‌های خطی و تهیه عکس از آنها هم، به عنوان مجموعه‌های خطی در نظر گرفته شده و به صورت نسخه‌های خطی با اندکی تفاوت در بخش نسخه شناسی فهرست می‌شوند.

نکته قابل توجه اینکه در سالهای اخیر توجه به مجموعه‌های خطی فارسی موجود در کشورهای دیگر بیشتر شده و فهرست‌نویسی آن با نظارت وزارت امور خارجه، سفارتخانه‌ها و برخی از کتابخانه‌های داخلی انجام شده است. فهرستهای نسخ خطی نیز متناسب با مضمون و محتوا به فهرستهای عمومی و اختصاصی و موضوعی تقسیم می‌شود همچنین تقسیم محلی و منطقه‌ای نیز درباره آنها مصداق دارد. مانند فهرست شهرستانها، فهرست‌های منطقه‌ای و غیره. برخی از فهرستها عبارتند از:

فهرستهای عمومی

فهرست کتابخانه ملی تبریز، کتب خطی هدایای مرحوم حاج محمد نخجوانی: نگارش میروود سیدیونسی. - تبریز: کانون فرهنگ و هنر آذربایجان، ۱۳۸۰

- فهرست کتب خطی کتابخانه سید محمد حجت کوهکمری رحمه ا... . نگارش جعفر حسینی اشکوری. قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۴۱۹ ق = ۱۳۷۷. ۸۰ ص

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی حضرت آیت ا... العظمی نجفی مرعشی (ره).

- قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت ا... عظمی مرعشی، نجفی، ۱۳۵۴- بیش از ۳۰ ج.

- فهرست کتب کتابخانه مبارکه آستان قدس رضوی. مشهد: آستان قدس رضوی، ۱۳۰۵- ۱۳۸۰. ۲۴ ج.

- فهرست کتابخانه مجلس شورای اسلامی ایران، تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۰۵- ۱۳۸۱. ۳۸ ج (این

- مجموعه فهرست‌های مجلس شورای ملی و سنا را نیز در بر می‌گیرد.)
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی و عربی کتابخانه انجمن آثار و مفاخر فرهنگی. - ویراستار طاهره عدلی. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۸۰. ۲۶۳ ص.
- فهرست کتاب‌های خطی کتابخانه ملی ملک وابسته به آستان قدس. تهران: کتابخانه ملی ملک، ۱۳۵۲-۱۳۷۱. ۱۳ ج.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه سلطنتی. تهران: کتابخانه سلطنتی تهران، ۱۳۵۲. ۱۰ ج.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده حقوق و علوم سیاسی و اقتصادی دانشگاه تهران. نگارش محمدتقی دانش‌پژوه. تهران: دانشگاه تهران، [۱۳۴۰]
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران. گردآوری و تنظیم محمدباقر حجتی، با تحقیق و نظارت محمدتقی دانش‌پژوه. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۵.
- فهرست نسخه‌های خطی مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی نگاشته احمد منزوی. تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۷۷.
- فهرست نسخه‌های خطی مرکز احیاء میراث اسلامی. نگارش احمد حسینی اشکوری. [قم]: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۴۱۹ ق. = ۱۳۷۷.
- فهرست هزار و پانصد نسخه خطی. مولف رضا استادی. مشهد: آستان قدس رضوی، کتابخانه مرکزی، ۱۳۷۳. ۴۷۲ ص.
- گنجینه: فهرست بخشی از نسخه‌های خطی فارسی و عربی منسوب به دانشمندان سمرقند، بخار و خوارزم، مولفان، مصححان، کاتبان در کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره). به کوشش محمود مرعشی. - قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی. ۱۴۱۹ ق = ۱۳۷۷، ۲۱۷ ص.
- فهرست‌های میکروفیلم‌ها و نسخه‌های عکسی
- فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی. نگاشته احمد منزوی. تهران: مرکز دایره المعارف بزرگ اسلامی، کتابخانه، ۱۳۸۲.
- فهرست نسخه‌های عکسی مرکز احیاء میراث اسلامی. نگارش جعفر حسینی اشکوری، صادق حسینی اشکوری. - قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۳۷۷.
- فهرست میکروفیلم‌ها و نسخ خطی موزه ملی ایران. محمدرضا ریاضی. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور: موزه ملی ایران، ۱۳۷۴. ۲۲۴ ص.
- فهرست میکروفیلم‌های کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۴۸. ۳ ج.
- فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی نگارش محمدعلی حائری: زیر نظر محمود مرعشی. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۱۱ ق. = ۱۳۶۹.

فهرست‌های موضوعی

- این فهرست‌ها جنبه کتابشناسی هم دارند:
- نسخه‌های خطی: شروح و ترجمه‌های صحیفه سجادیه محمد حسینی حکیم. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۸۲، ۲۰۸ ص.
- دست‌نویس‌های بدست‌آمده از نهج البلاغه تا پایان سده دهم هجری. عبدالعزیز طباطبایی. تهران: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۷۹. ۴۸ ص.
- فهرست نسخه‌های مصنفات ابن سینا. تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۳۳. ک ط + ۴۱۳ + ۲۰ ص.
- فرست‌های نسخه‌های خطی فارسی در خارج از کشور
- فهرست مختصر دست‌نویس‌های فارسی، عربی و ترکی کتابخانه تامس فیسر. دانشگاه تورنتو. تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، ۱۳۸۲. ۲۱۹ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتوی خاورشناسی ملل آسیایی فرهنگستان علوم روسیه. به اهتمام ا.ف. آکیموشکین و [دیگران] فرهنگستان علوم روسیه انستیتوی خاورشناسی. تهران: سازمان مدارک فرهنگی و انقلاب اسلامی، گروه انتشارات، ۱۳۷۵. هفت، ۴۸۶ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه راجه محمودآباد لکهنو. کتابخانه راجه محمودآباد. دهلی نو: مرکز تحقیقات فارسی راپزنی فرهنگی سفارت ایران. ۱۳۴۴. ۶۹۴ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آکادمی لنینی رم- ایتالیا به ضمیمه دو فهرست‌واره و واژه‌نامه ایتالیایی- فارسی. ترجمه و تلخیص صادق حسینی اشکوری. قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۴۲۳ = ۱۳۸۱. ۲۰۴ ص.

- فهرست کتب خطی موجود در کتابخانه ملی وین. کتابخانه ملی اتریش. وین: رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران وین، ۱۳۷۱. ج ۲.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی در دانشگاه هایدلبرگ آلمان. سیف‌الدین نجم‌آبادی. - هایدلبرگ: کتابخانه دانشگاه هایدلبرگ، ۱۹۹۰ م = ۱۳۶۹. IX 126 ص.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه دانشگاه استانبول. کتابخانه دانشگاه استانبول. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۷۵. ۷۵۴ ص.
- نسخه‌های خطی موجود در ولایت بدخشان تاجیکستان. فرهنگستان علوم جمهوری تاجیکستان، انستیتو آثار خطی، ترجمه قدرت بیگ ایلیچی بیگ، اندرشاه حصاروف، زیر نظر علی موجانی، - قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۷۶. ۱۴۰ ص.
- فهرست توصیفی نسخ خطی فارسی کتابخانه ملی صفر مراد ترکمنباشی عشق‌آباد. تهیه و تنظیم قوجق. - قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی؛ تهران: وزارت امور خارجه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، ۱۴۲۲ ق = ۲۰۰۱ م = ۱۳۸۰.
- فهرست توصیفی نمایشنامه‌های مذهبی ایرانی (مضبوط در کتابخانه واتیکان). گردآورنده نسخ انریکو چرولی، تهیه‌کنندگان فهرست اتوروی، السیویومباچی، ترجمه جابر عناصری. - تهران: موسسه فرهنگی گسترس هنر، ۱۳۶۸. ۲۹۰ ص.
- فهرست دستنویس‌های عربی و فارسی مجموعه‌های دکتر نبی بخش خان بلوچ در آرشیو سند، کراچی (پاکستان). تهیه خضر نوشاهی زیر نظر عارف نوشاهی. - تهران: موسسه نشر فهرستگان، ۱۳۸۰. ۱۱۲ ص.
- فهرست دست‌نویس‌های فارسی در کتابخانه ملی اتریش و آرشیو دولتی اتریش در وین. گردآورنده ایرج افشار. - تهران: فهرستگان؛ وین: فرهنگستان علوم اتریش، ۲۰۰۳ م = ۱۳۸۲.
- فهرست نامگویی نسخ خطی مخزن حمید سلیمان انستیتوی شرق شناسی ابوریحان بیرونی (ازبکستان) به کوشش علی موجانی؛ زیر نظر محمود مرعشی، غرید پرلیتویچ قیوم اف. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، تهران: وزارت امور خارجه، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۷.
- فهرست نامگویی نسخه‌های خطی فارسی درالکتب قاهره. زیر نظر صفا اخوان؛ با همکاری کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، مرکز اسناد، ۱۴۲۲ ق = ۲۰۰۲ م = ۱۳۸۰.
- فهرست نسخ خطی فارسی انستیتوی خطی تاجیکستان. زیر نظر علی موجانی، امر یزدان علی مردان. - تهران: وزارت امور خارجه، موسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۷۶.
- فهرست نسخ خطی فارسی گنجینه انستیتوی شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی- تاشکند. زیر نظر عصام‌الدین اورن بایف، علی موجانی، شاه نیاز موسایف، [برای] مرکز مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران [و] انستیتو شرق‌شناسی، ابوریحان بیرونی، آکادمی علوم جمهوری اسلامی ازبکستان، تهران، وزارت امور خارجه، موسسه چاپ و انتشارات، ۱۳۷۶.
- فهرست نسخ خطی فارسی انستیتو شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی فرهنگستان علوم ازبکستان. زیر نظر علی موجانی و [دیگران] . - قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، تاشکند: انستیتو شرق‌شناسی ابوریحان بیرونی ازبکستان، مرکز اسناد تاریخ دیپلماسی، ۱۳۷۸.
- فهرست نسخه‌های خطی جواخه سنه‌ا... خراباتی. تألیف محمد حسینی تسبیحی. - راولپنڈی: [بی‌ن]، ۱۳۵۱.
- فهرست نسخه‌های خطی شرقی کتابخانه ملی کیف (اوکراین). حامد مزرجی، زیر نظر صفا اخوان. - قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی؛ تهران. وزارت امور خارجه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، ۱۳۸۰، [۶۶] ص
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه‌های ترکیه (۲۲ کتابخانه) توفیق ه. سبحانی. - تهرانی: مرکز نشر دانشگاهی، ۱۳۷۳.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه همدرد کراچی. تألیف خضر عباس نوشاهی. - اسلام‌آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۴۰۹ ق = ۱۹۸۹ م = ۱۳۶۸، بیست و سه، ۲۴۸ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتوی غالب دهلی نو. توفیق ه. سبحانی. - تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۷۵. ۲۲ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه ندوه العلماء لکنو. تهیه و تنظیم مرکز تحقیقات زبان فارسی در هند. - دهلی نو: مرکز تحقیقات زبان فارسی در هند، خانه فرهنگ جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۵.
- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه مغنیسیا. به کوشش توفیق سبحانی. - تهران: مرکز نشر دانشگاهی،

۱۳۶۶، پنج، ۵۰۳ ص.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه عمومی هردیال دهلی. تهیه‌کننده مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو. مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، ۱۹۹۹ م. = ۱۳۷۷.

- فهرست نسخه‌های خطی تعلق‌آباد دهلی نو. تهیه‌کننده مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو. مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، ۱۹۹۹ م. = ۱۳۷۷.

- فهرست نسخه‌های خطی ذاکر حسینی جامعه علیه السلام - دهلی نو.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه انجمن ترقی اردو- دهلی نو. تهیه‌کننده مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، دهلی نو. مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، ۱۹۹۹ م. = ۱۳۷۷.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه عمومی پتیالا (پنجاب، هند). تحریر و تنظیم احمد منزوی. دهلی نو: مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۶.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه عمومی و آرشیو پتیالانجپ، هند تحریر و تنظیم احمد منزوی با دستیاری ملیحه معلم. دهلی: مرکز تحقیقات فارسی رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران، ۱۹۹۹ م. = ۱۳۷۷.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی انستیتو تاریخ، باستان‌شناسی و مردم‌شناسی مرکز علمی داغستان. فرهنگستان علوم روسیه. تهیه و تنظیم فاطمه علیکوا، زیر نظر صفا اخوان. - قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت ا... العظمی مرعشی نجفی، تهران: وزارت امور خارجه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، ۱۴۲۲ ق = ۲۰۰۱ م = ۱۳۸۰.

- فهرست نسخ‌های خطی فارسی در انستیتو نسخ خطی آکادمی علوم جمهوری آذربایجان (فهرست نامگو). محمد عادل اف. - تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد، ۱۳۸۰.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه موسسه گنجینه مانکجی. تالیف مهدوی غروی. - اسلام‌آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان، ۱۴۰۶ ق. = ۱۹۸۶ م. = ۱۳۶۵.

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه شعبه تحقیق و اشاعه کشمیر و کتابخانه حمیریه بهویال. تهیه و تنظیم مرکز تحقیقات زبان فارسی در هند. - دهلی نو: مرکز تحقیقات زبان فارسی در هند. ۱۳۶۴. ه، ۱۸۴، ۲۴۰ ص.

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی عشق‌آباد ترکمنستان "فارسی-عربی". نگارش سیفا... مدیر؛ زیر نظر محمود مرعشی نجفی. - قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت ا... العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۲۱ ق = ۱۳۷۹، ۲۲۴ ص.

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه ملی تاجیکستان (ابوالقاسم فردوسی). علی بهرامیان، با همکاری عبدا... یونس اف. - قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت ا... العظمی مرعشی نجفی (ره)، تهران: وزارت امور خارجه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی، ۱۳۸۰.

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه دانشگاه قازان جمهوری تاتارستان فدراسیون روسیه. به کوشش عنایت ا... فاتحی‌نژاد [و دیگران]. - قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت ا... العظمی مرعشی نجفی، گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی؛ تهران: وزارت امور خارجه، مرکز اسناد و تاریخ دیپلماسی؛ [قازان]: دانشگاه قازان جمهوری تاتارستان، کتابخانه، ۱۳۸۲، ۵۲۰ ص.

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی موجود در کتابخانه عمومی دولتی سالتیکوف-شدرین. به انضمام کاسینکوا، گ. ی؛ مترجم عارف رمضان. - تهران: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، گروه انتشارات، ۱۳۷۵، ۱۹۹ ص.

- مجموعه نسخه‌های خطی فارسی فرهنگستان علوم جمهوری اسلامی ازبکستان مجلدات ۱-۶. زیر نظر سیمیوف آ.آ.ب. مترجم عارف رمضان. - [تهران]: سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، ۱۳۷۵، ۶ ج در یک مجلد. نه، ۲۵۴ ص.

فهرست شهرستانها

- فهرست نسخه‌های خطی فارسی کتابخانه بورسه. به اهتمام توفیق ه. سبحانی. - [رشت]: دانشگاه گیلان، ۱۳۶۸ سیزده، ۴۲۶ ص.

- فهرست نسخه‌های خطی عمومی اصفهان. تهیه و تنظیم جواد مقصود همدانی. - تهران: وزارت فرهنگ و هنر، اداره کل کتابخانه‌ها، ۱۳۴۹.

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مسجد اعظم قم. رضا اسنادی. - قم: کتابخانه مسجد اعظم قم، ۱۳۶۵، ۱۲، ۷۲۸ ص.

- فهرست نسخه‌های خطی هیات و معارف اسلامی مشهد. محمود فاضل. - مشهد: دانشگاه ۲۵۳۵

- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه وزیری یزد وابسته به کتابخانه آستان قدس رضوی. نگارش محمد شیروانی. [تهران]: انجمن آثار ملی، ۱۳۵۰.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آستان قدس حضرت معصومه (ع). / نگارش و تحقیق حسن نقیعی. - قم: زائر، ۱۳۷۵.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مروی طهران. مولف رضا استادی. - تهران: کتابخانه مدرسه مروی، ۱۳۷۱.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت ا... فاضل خوانساری (ره). جعفر حسینی، زیر نظر محمدحسن فاضلی. - خوانسار: موسسه علمی و فرهنگی آیت ا... فاضل خوانساری (ره)؛ قم: انصاریان، ۱۴۱۶ ق = ۱۳۷۴.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی امام هادی علیه السلام مشهد مقدس- ایران. نگارش احمد حسینی. - قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۳۷۷. ۱۰۰ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه امام صادق (ع) قزوین. تحقیق و نگارش محمود طیار مراغی. - قزوین: حوزه علمی قزوین، معاونت تحقیقات و پژوهش، ۱۳۷۸.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه‌های رشت و همدان: کتابخانه جمعیت نشر فرهنگ رشت. - تهران: فرهنگ ایران زمین، ۱۳۵۳. [۳۰] ص.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه عمومی مراغه. محمود طیار مراغی. - قم: آل علی (ع) ۱۳۷۹. بیست و دو، ۳۱۲ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه آیت ا... بروجردی (قده) کرمانشاه- ایران. نگارش احمد حسین اشکوری. - [بی‌جا: بی‌ن]، ۱۴۲۳ ق. = ۱۳۸۰. [۱۳۹] ص.
- فهرست نسخه‌های خطی مدرسه علمی نمازی خویی. تهیه و تنظیم علی صدراپی خویی. - تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی: دفتر نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۶، ۵۴۰ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی مدرسه خاتم الانبیاء (صدر) بابل. به کوشش علی صدراپی خویی، محمود طیار مراغی، ابوالفضل حافظیان بابلی. - تهران: دفتر نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۶، ۲۸۰ ص.
- فهرست نسخه‌های خطی مدرسه امام صادق علیه السلام چالوس. به کوشش محمود طیار مراغی؛ مقدمه رفیع‌الدین موسوی. - تهران: مرکز نشر میراث مکتوب، ۱۳۸۱. [۴۱۹] ص.
- فهرست نسخه‌های کتابخانه مفتی الشیعه (قم- ایران). احمد حسینی اشکوری. - قم: مجمع ذخایر اسلامی، ۱۴۲۳ ق. = ۱۳۸۱ [۱۳۱] ص.

واژه‌نامه‌ها (فرهنگها)

- واژه‌نامه‌ها منابعی هستند که به ارائه اطلاعاتی در باب واژه‌ها، عبارات و اصطلاحات زبان می‌پردازند که به طور کلی به ترتیب الفبای زبان تنظیم می‌شوند. این منابع جزء منابع ردیف اول در آثار مرجع به شمار می‌آیند. (حری، ۱۳۵۶، ص ۳) (استعلامی، ۱۳۷۵، ص ۶۳)
- تنها واژه‌نامه اختصاصی درباره نسخه‌های خطی عبارت است از:
- واژه‌نامه نسخه‌شناسی و کتاب‌پردازی: تذهیب، خط، صحافی، کاغذ، رنگ و مرکب: فارسی- انگلیسی/ انگلیسی- فارسی. حسن هاشمی میناباد. تهران: نشر فهرستگان، ۱۳۷۹. ۲۱۴ ص.
- واژه‌نامه دیگری نیز از آقای هاشمی میناباد (به عنوان مترجم) موجود است که در آن به برخی از لغات مرتبط با نسخه‌های خطی نیز اشاره شده است.
- فرهنگ حفظ و نگهداری مواد کتابخانه و بایگانی انگلیسی- فارسی با معادل‌های اسپانیایی، آلمانی، ایتالیایی- فرانسوی و روسی. تالیف شورای بین‌المللی بایگانی‌ها، کمیته نگاهداری و مرمت، ترجمه حسن هاشمی میناباد؛ ویراسته کارمن کوسپورنوگوترا. تهران: موسسه نشر فهرستگان، ۱۳۸۱. ۲۴، ۸ ص.
- کمبود منابع مرجع ردیف اول و واژه‌نامه‌ها و اصطلاحنامه‌های موضوعی در زمینه نسخ خطی بخوبی نمایان است، و اساساً اصطلاحنامه‌هایی با تعریف خاص آنها و توجه به نظام سلسله مراتبی در این زمینه وجود ندارد.

دستورنامه‌ها و دستنامه‌ها

- دستورنامه‌ها و راهنماها برای دستیابی به پاسخ فوری سوالات استفاده می‌شود. این کتابها عمدتاً اختصاصی هستند و به یک رشته از دانش بشری، شهر یا کشور خاص اختصاص دارند. دستورنامه‌ها ممکن است بیشتر جنبه عملی و نظری داشته باشند، یا گرایش و تأکید آنها بیشتر بر جنبه‌های عملی و فنی باشد. بسیاری از دستورنامه‌ها جنبه آموزشی و نظری دارند. (مرادی، ۱۳۷۲، ص ۲۹۲) در برخی از کتابهای مرجع این آثار شبه دایره المعارف معرفی شده است. (حری، ۱۳۵۶)

در شاخه نسخ خطی در سالهای اخیر کتابهایی جهت تصحیح متون و تهیه فهرستهای نسخ خطی تدوین شده که جنبه دستورنامه یا راهنما دارند مانند:

- راهنمای تصحیح متون، جويا جهانبخش، تهران: دفتر نشر میراث مکتوب، ۱۳۷۸، ۱۰۶ ص.

- خالقی مطلق، جلال، گفتاری در شیوه تصحیح شاهنامه و معرفی دستنویسها، جلال خالقی مطلق، تهران: روزبهان، ۱۳۶۹، ۹۲ ص.

- تمهیدات در بررسی شیوه املاء در نسخه‌های خطی، محمدروشن، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۷۴، ۷ ص. (جزوه)

- تاریخ نسخه‌پردازی و تصحیح انتقادی نسخه‌های خطی، نجیب مایل هروی، تهران: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۰، ۶۷۲ ص.

- نقد و تصحیح متون: مراحل نسخه‌شناسی و شیوه‌های تصحیح نسخه‌های خطی فارسی، نجیب مایل هروی، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۶۹، ۵۰۴ ص.

- مقدمه‌ای بر اصول و قواعد فهرستنگاری در کتب خطی، محمدرضا فادار مرادی، تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی: سمینار مقدماتی نسخه‌های خطی، دبیرخانه، ۱۳۷۹، ۲۳۶ ص، [۱۲] ص.

در زمینه آفت زدایی آثار کاغذی و مرمت آن نیز دستورنامه‌ها یا شیوه‌نامه‌ها موجود است که در حوزه نسخه‌های خطی نیز کاربرد دارد مانند :

- شیوه‌های آسیب‌شناسی، آفت‌زدایی و مرمت آثار کاغذی در کتابخانه عمومی حضرت آیت ا... العظمی مرعشی نجفی (ره)، محمدرضا ارجمند، - قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت ا... العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۱۶ ق = ۱۳۷۵

توجه به تاریخ چاپ این کتابها نشان‌دهنده زمان توجه به این گونه آثار است که محدوده زمانی حدود پانزده سال اخیر را در بر می‌گیرد و نشان دهنده توجه به دستورنامه‌ها، قواعد و راهنماها در زمینه شیوه‌های فهرست‌نگاری نسخ خطی و تصحیح متون می‌باشد که خود نیاز به پژوهش بیشتری دارد. لازم به ذکر است که در زمینه فهرست‌نگاری نسخ خطی توجه به قواعد و اصول فهرست‌نویسی جدید نیز ضروری است.

در زمینه نسخه‌های خطی فهرست‌های ترتیبی، فهرستواره‌ها و راهنماها در جایگاه راهنماها قرار می‌گیرند، شامل:

- راهنمای فهرست مشترک نسخه‌های خطی فارسی پاکستان، حمیدانجم، - اسلام آباد: مرکز تحقیقات فارسی ایران و پاکستان ۱۳۷۷، شانزده، ۹۳۶ ص.

- فهرستواره کتابخانه مینوی (خطی، عکسی، میکروفیلم، یادداشتها) به پیوست همین گونه فهرست از کتابخانه " پژوهشگاه"، - تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۳، ۲۳۶ ص.

- فهرستهای هفت‌گانه (کاتبان، مالکان، سالشماری نسخه‌ها و...)، دانش‌پژوه، محمدتقی؛ افشار، ایرج، تنظیم قدرت ا... پیشنمازاده، تهران: کتابخانه ملی ملک، ۱۳۸۰، ۳۴۳ ص، ج ۱۳.

- فهرست الفبایی کتب خطی کتابخانه مرکزی آستان قدس رضوی، محمد آصف فکرت، محمد وفادار مرداری، مشهد، آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹، ۹۴۸ ص

- راهنمای گنجینه قرآن، احمد گلچین معانی، [مشهد]: آستان قدس [رضوی]، کتابخانه، ۱۳۷۴، ۳۷۳ ص. (این کتاب جنبه کتابشناسی هم دارد.)

- فهرستواره نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی: (نمایه فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی جلدهای: ۲۵ و ۲۶ و ۲۵ تا ۲۸)، علی صدراپی خوبی، قم: حوزه علمیه قم، دفتر تبلیغات اسلامی، مرکز انتشارات، ۱۳۷۸، ۷۱۶ ص.

- فهرستواره کتابهای فارسی، احمد منزوی، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۴، ج ۱، (این کتاب جنبه کتابشناسی هم دارد)

- فهرستواره نسخه‌های خطی مجموعه مشکوه اهدایی به کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد، محمد شیروانی، تهران: دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی، ۲۵۳۵ [۳۴۱] ص.

- راهنمای نسخه‌های خطی کتابخانه بزرگ آیت ا... العظمی مرعشی نجفی (رحمه ا...)، زیر نظر محمود مرعشی نجفی، - قم، کتابخانه بزرگ حضرت آیت ا... العظمی مرعشی نجفی، گنجینه جهانی محفوظات اسلامی، ۱۳۸۲.

- فهرستواره کتابخانه مینوی (خطی، عکسی، میکروفیلم، یادداشتها) به پیوست همین گونه فهرست از کتابخانه " پژوهشگاه"، به کوشش محمدتقی دانش‌پژوه؛ ایرج افشار، - تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۳، ۲۳۶ ص.

زندگینامه‌ها

دایره المعارف فارسی زندگینامه (بیوگرافی) را چنین تعریف می‌کند: «تاریخ زندگی یا دوره‌ای از زندگی شخص در حدود اطلاعاتی که نویسنده از احوال وی داشته است». "زندگینامه" را "ترجمه حال" و «کارنامه» نیز می‌گویند و صاحب ترجمه کسی است که ترجمه حال او را می‌نویسند. (مرادی، ۱۳۷۱، ص ۲۰۳) در بسیاری از زندگینامه‌ها به فهرست آثار و مقالات نویسنده نیز اشاره شده است. در زمینه نسخ خطی زندگینامه‌ها بیشتر در ارتباط با نسخه‌شناسان و برخی علماست مانند:

۱. حدیث عشق: دانش‌پژوه در قلمرو جستارهای نسخه‌های خطی. نادر مطلبی کاشانی؛ محمدحسین مرعشی، مقدمه ایرج افشار. - تهران: کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۱، ج ۲.
 ۲. زندگینامه خودنوشت و گزیده مقالات و بررسی‌های استاد احمد منزوی. به کوشش نادر مطلبی کاشانی، محمدحسین مرعشی. - تهران، کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۲، ۲۱۰ ص.
 ۳. فهرست‌های خودنوشت فیض کاشانی به انضمام پژوهشی در کتابشناسی و نسخه‌شناسی آثار او. محسن ناجی نصرآبادی. - مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۷۷. (این کتاب جزء کتابشناسی‌های موضوعی هم قرار می‌گیرد).
- در این زمینه نیز ضرورت وجود زندگینامه‌های نسخه‌شناسان، کتابشناسان، صحافان، کاغذسازان، مرمت‌گران، کاتبان و غیره به خوبی محسوس است.

نمایه‌ها

نمایه عبارت است از راهنمای نظام‌یافته مندرجات هر نوع نوشته‌ای با هدف کمک به جوینده در بدست آوردن اطلاعات سریع. این نوع نمایه‌ها به شکل الفبایی یا رده‌ای تنظیم می‌شود و در نشریات ادواری، بیشتر جنبه کتابشناسی دارد. نمایه‌ها نیز مانند فهرست‌ها و کتابشناسی‌ها به دو دسته اختصاصی و عمومی تقسیم می‌شوند. (مهرداد، ۱۳۷۱، ص ۴۹)

مهمترین نمایه‌نامه در زمینه نسخه‌های خطی عبارت است از:

- فهرست مقالات فارسی- ۱۳۲۸ ق. ۱۳۲۸- ایرج افشار. تهران: شرکت سهامی کتابهای جیبی، ۱۳۴۸-.
- معرفه الآثار (مجموعه مقالات نسخه‌شناسی و مجموعه خطی و...) گروه کتابشناسی محمد وفادار مرادی، محمداصداق موسومی گرمارودی. - تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۸۱، ۳۶۴ ص.
- فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی به کوشش ایرج افشار. [تهران]: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳-.

فهرست مقالات استاد افشار در زمینه ایران‌شناسی است که تحقیقات حوزه نسخ خطی را نیز در بر می‌گیرد. همانگونه که دیده می‌شود بطور خاص مقاله‌نامه‌ای در زمینه نسخ خطی وجود ندارد و تنها بخشی از فهرست مقالات استاد ایرج افشار به معرفی مقالات در زمینه نسخ خطی می‌پردازد.

با توجه به رشد مجلات اختصاصی مربوط به نسخ خطی و وجود مقالات متعدد در نشریات و مجلات مرتبط وجود مقاله‌نامه‌ای موضوعی در زمینه نسخ خطی ضروری به نظر می‌رسد.

دایره المعارفها

دایره المعارفها به منابعی اطلاق می‌شود که مقالات گوناگونی را درباره موضوعات مختلف دانش بشری به چاپ می‌رسانند و ممکن است بر اساس رده‌های موضوعی یا به ترتیب الفبایی تنظیم شوند. (حری، ۱۳۵۶، ص ۱۸) از دایره المعارفهای موضوعی در زمینه نسخ خطی تنها يك اثر را می‌توان اشاره کرد که با توجه به تعداد صفحات آن کتاب به شمار نمی‌آید و احتمالاً جزوه‌ای بیش نیست.

- نگاهی به دایره المعارف کتابخانه‌های جهان حاوی نسخه‌های خطی اسلامی. قم: کتابخانه عمومی آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۷۲، ۱۶ ص.

دایره المعارفها نیز از منابع ردیف اول هستند و اطلاعات با ارزشی را در زمینه‌های موضوعی یا عمومی در اختیار مراجعین قرار می‌دهند.

با توجه به مباحث گسترده نسخه‌شناسی و کتابشناسی، وجود دایره المعارفی در این مباحث بخوبی مشهود است.

پایگاه‌های اطلاعاتی

امروزه منابع مرجع الکترونیکی جایگاه خاصی را در بررسی آثار مرجع پیدا کرده‌اند. و در بسیاری از کشورهای دنیا مراجع

در کتابخانه‌های مجازی و با روش پیوسته (Online) از طریق بانکها و پایگاه‌های اطلاعاتی قابل دسترسی است. در ایران مهمترین گام در جهت الکترونیکی کردن مجموعه‌های خطی ایجاد بانک اطلاعاتی فهرستهای نسخ خطی در کتابخانه‌های بزرگ مانند: آیت‌الله مرعشی، آستان قدس رضوی، دانشگاه تهران، مجلس شورای اسلامی و ملی است که در حد بررسی فهرستها قابل دسترسی است. با توجه به حجم گسترده نسخ خطی ایران و جایگاه ممتاز آن در بین کشورهای اسلامی هنوز پایگاه اطلاعاتی با ویژگیهای خاص این پایگاهها در این حوزه موجود نیست. تنها يك وب سایت به نام " بیاض " از مهر ماه سال ۱۳۸۳ آغاز بکار کرده است .

این وب سایت به همت و علاقه آقای مجید غلامی جلیسه در قم راه‌اندازی شده و موضوعات کتابشناسی و نسخه‌شناسی را در بر می‌گیرد. این پایگاه در دو زمینه اطلاع‌رسانی و پژوهش فعالیت دارد و دارای سه نوع پیوند (لینک) روزانه، دایم و ورودی است. بخشی به نام کتابخانه دیجیتال در آن در نظر گرفته شده که در حال حاضر مقالات و کتابهای فارسی و عربی در حوزه تصحیح متون را در بر می‌گیرد و به شکل تمام متن (Full Text) قابل استفاده است. باید اذعان داشت که طراحی این وب سایت در حوزه خطی بسیار باارزش است اما نیاز به بررسی و مقایسه بیشتر با پایگاه‌های اطلاعاتی مطرح در جهان را دارد .

در بررسی و ایجاد پایگاه اطلاعاتی جمع‌آوری تمام موضوعات در ارتباط با موضوع اصلی، روزآمد بودن، مدیریت داده‌ها، تحلیل سیستم و غیره بسیار ضروری است. که این امر تاکنون در حوزه نسخ خطی دیده نشده و لازم است در طراحی پایگاه اطلاعاتی نسخ خطی حتی‌المقدور تمام زمینه‌های موضوعی وابسته به متون کهن در نظر گرفته شود و منابع به شکل تمام متن قابل دسترسی باشد. (چه آثار مرجع با تقسیمات خاص آن، چه مجلات نسخ خطی، طرحهای پژوهش در این زمینه، فهرستهای نسخه‌های خطی و غیره).

نتیجه

در خاتمه باید اشاره کرد که نسخه‌های خطی به عنوان منبع اصلی مطالعات اسلامی و ایرانی نیازمند توجه بیشتری است و ضروری است که آثار مربوط به آن در تمام حوزه‌ها گسترش یافته و متناسب با فناوری اطلاعات (IT) پیشرفت نماید .

فهرست منابع و مأخذ

منابع الکترونیکی

پایگاه اطلاعاتی دانشگاه تهران Central Library www.ut.ac.ir àlinksà librariesà

کتابخانه مجلس شورای اسلامی www.Majlislib.com

کتابخانه آیت‌الله مرعشی (ره) www.Marashylib.com

کتابخانه آستان قدس رضوی www.Aqlibrary.com

کتابشناسی ملی تا سال ۸۲ CD.RAM

کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران بخش کتابشناسی ملی www.nali.ir

وب سایت (بیاض) www.bayaz.net

کتابها

انور (استعلامی)، پروین. مأخذشناسی و استفاده از کتابخانه. تهران: زوار. ۱۳۷۵.

مرادی، نورا.... مرجع‌شناسی شناخت خدمات و کتابهای مرجع. تهران: فرهنگ معاصر، ۱۳۷۲.

مهرداد، جعفر. مقدمه‌ای بر خدمات مرجع عمومی، شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز ۱۳۷۱.

حری، عباس. مراجع و شیوه بهره‌گیری از آنها. تهران: مرکز اسناد فرهنگی آسیا. ۱۳۵۶ |